

TRANZICIJA

Pojam i karakteristike tranzicije

- ❖ tranzicija – proces transformacije bivših centralno-planskih socijalističkih zemalja u tržišni sistem privređivanja;
- ❖ proces prelaska iz autoritativnih režima u demokratska društva;
- ❖ obično se ovaj proces definiše kao prelazni period ka mešovitoj ekonomiji;
- ❖ obično je reč o reformskim i evolucionim promenama:
  - ❖ svojine (privatizacija);
  - ❖ društveno-političkog sistema (demokratizacija);
  - ❖ privrede (ekonomska astbilizacija);
- ❖ zajednički elementi ovih promena su: institucionalizacija, modernizacija, racionalizacija i prestruktiranje;
- ❖ tranzicija je dugotrajan i kompleksan proces;

Pojam i karakteristike tranzicije

- ❖ **tranzicija nije reforma socijalizma nego raskid sa ovim sistemom;**
- ❖ **suština procesa tranzicije prema ek. teoretičarima se sastoji u:**
  - ❖ **prelaz iz monističkog u pluralno društvo – monizam: jedna komunistička partija, jedan oblik svojine, jedan tip dohotka (na osnovu rada);**
  - ❖ **političkog u ekonomsko društvo – funkcija cilja političkog društva je vlast putem prinude, a ekonomskog vlasništvo putem motivacije i stimulisanja;**
  - ❖ **zatvorenog u otvoreno društvo;**
  - ❖ **partijske države u pravnu državu;**
  - ❖ **“svesni poredak” u “spontani poredak”;**
  - ❖ **prelaz iz centralizovanog (globalnog monopola) u “konkurentski poredak”;**
  - ❖ **centralno-planske privrede u tržišnu privredu – centralno-planska privreda je karakteristična po državnom paternalizmu, monopolska struktura privrede;**

Pojam i karakteristike tranzicije

- ❖ cilj tranzicije – demokratsko društvo, pravna država i tržišna privreda;
- ❖ kapitalistička tržišna privreda je nastala u zemljama Zapadne Evrope gde institucije privatne svojine imaju svoj kontinuitet, postoji duga tradicija parlamentarizma i građanskog društva;
- ❖ ostale zemlje: Češka, Mađarska, Poljska, Slovenija, baltičke zemlje, kao i Rusija, Bugarska, Srbija, Crna Gora ne pripadaju tom istorijskom civilizacijskom razvitku, što uslovljava tempo njihovih tranzicijskih promena;

Privatizacija – ključno pitanje tranzicije

- ❖ u skladu sa stavovima pojedinih teoretičara razmatrano ovo pitanje;
- ❖ Kornai – 2 čista modela privrede:
  - ❖ klasični kapitalizam (privatna svojina i birokratska koordinacija) zasnovana na tvrdim budžetskim ograničenjima, i čist socijalizam (državna svojina i tržišna koordinacija) sa mekim budžetskim ograničenjima;
  - ❖ privreda uvek teži ka jednom od ta dva modela;
  - ❖ postoji mešoviti tip ili “treći put” (kooperativna svojina, komuna, radničko upravljanje) koji se zasniva na netržišnom i nebirokratskom režimu, koji kao hibrid nema perspektivu;
- ❖ Horvat - primer trećeg puta u Jugoslaviji tokom 70-tih godina, kada su ukinuti planiranje i tržište, i uvedeno društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje

Privatizacija – ključno pitanje tranzicije

- ❖ **Madžar :**
  - ❖ **socijalistički sistem (centralizovani i decentralizovani) pokazali su kao neefikasni zbog tipa svojine;**
  - ❖ **inividualizacija i personalizacija su ključni za prelaz ka ekonomskom društvu;**
  - ❖ **prinuda se zamenjuje motivacijom;**
  - ❖ **dsitibutivna orijentacija političkog društva se zamenjuje produktivnom orijentacijom ekonomskog društva;**
- ❖ **privatizacija je složen i odgovoran poduhvat;**
- ❖ **postoje 2 stava oko sprovođenja privatizacije: brza (šok terapija) ili postepena (gradualistička);**
- ❖ **oba pristupa imaju svoje argumente:**
  - ❖ **prvi pristup – sprečava se topljenje društvenog kapitala i stvaranje tranicijske recesije;**
  - ❖ **drugi pristup – svoje optavdanje nalazi u socijalnim argumentima;**

Razlozi, cilj i način privatizacije

- ❖ privatizacija ima svoje ekonomske, pravne i sociološke razloge;
- ❖ ekonomski razlozi:
  - ❖ motivaciona funkcija, kontrola i odgovornost vlasnika u odnosu na nevlasnike, veća fleksibilnost u poslovnim odnosima;
- ❖ pravni razlozi:
  - ❖ privatna svojina kao građansko pravo, dok društvena svojina nema titulara;
- ❖ sociološki razlozi:
  - ❖ netržišna ekonomija dovodi spajanja ekonomske i političke moći i birokratizacije društva;

Razlozi, cilj i način privatizacije

- ❖ različiti načini nastajanja privatne svojine u bivšim socijal. zemljama u uslovima tranzicije:
  - ❖ ekspanzija već postojeće male privrede;
  - ❖ spontana ili divlja privatizacija državne i društvene svojine;
  - ❖ osnivanje novih privatnih preduzeća;
  - ❖ privatizacija državnih, odnosno društvenih preduzeća – koji je najznačajniji oblik privatizacije, koji može biti:
    - ❖ mala privatizacija -preduzeća, radnji male i srednje veličine;
    - ❖ velika privatizacija-velikih preduzeća gde se javljaju najveći problemi usled viška zaposlenih, zastarele tehnologije...;
  - ❖ inostrane privatne investicije – one obezbeđuju kapital, tehnologiju i znanje;
- ❖ neophodan uslov priliva ovih investicija je denacionalizacija (vraćanje ranije oduzete imovine ranijim vlasnicima) i sprovodi se putem: fizičkog vraćanja, novčanog obeštećenja ili obeštećenja u akcijama;

Razlozi, cilj i način privatizacije

- ❖ postoje 3 osnovna razloga zašto je privatizacija nužnost:
  - ❖ uspostavljanje takve strukture vlasništva koja će omogućiti efikasno uspostavljanje veza između preduzeća jedne zemlje sa drugim preduzećima iz razvijenih tržišnih ekonomija;
  - ❖ ekonomska efikasnost je veća kod preduzeća u privatnom vlasništvu, a posle njih i znatno manje su mešovita, društvena i državna;
  - ❖ kada dominia privatna svojina u zemljama postoji adekvatan stepen demokratije, poštovanje ljudskih prava, pravna država i sl;
- ❖ cilj privatizacije su:
  - ❖ prikupljanje nedostajućih sredstava za državu – za pokriće državnih rashoda i određenih ulaganja u privredu;
  - ❖ kreiranje odgovarajućeg tržišnog okruženja – ubrzanje promena privredne strukture i razvoj preduzetništva;

Razlozi, cilj i način privatizacije

- ❖ funkcije privatizacije u bivšim socijalističkim zemljama:
  - ❖ eliminisanje voluntarizma (pred-nost se daje osećanjima umesto razumskom shvatanju) i uvođenje odgovornosti u ekonomiju;
  - ❖ ubrzanje procesa prestrukturiranja (planiranja ili obezbeđenja nove strukture i organizacije);
  - ❖ stvaranje prednosti: eliminisanje neracionalnih kapaciteta, osamostaljivanje dlova preduzeća, prodaja dela preduzeća, eliminisanje nepotrebnih tržišnih transakcija, mogućnost obezbeđenja dodatnih kredita...;
  - ❖ efikasnije uključivanje u međunarodne tokove kapitala, tehnologije i procesa poslovnog povezivanja;
  - ❖ izgradnja modernog sistema menadžmenta;
  - ❖ obezbeđivanje ljudskih i građanskih prava i demokratije.

Neki modeli privatizacije

- ❖ postoji eksterna i interna privatizacija, kao i besplatna podela akcija;
- ❖ eksterna – prodaja kupcima van preduzeća (iz zemlje i inostranstva) koje ima sledeće prednosti:
  - ❖ privlačenje inostranih investitora i rešavanje problema domaće akumulacije;
  - ❖ pokrivanje budžetskog deficita;
  - ❖ obezbeđivanje vlasnika koji su zainteresovani za restrukturiranje;
- ❖ nedostaci:
  - ❖ utvrđivanje cene (ko ih i kako utvrđuje);
  - ❖ opasnost da inostrani kupci kupe za male pare najprofitabilnija preduzeća i ulože u grane gde je obrt kapitala visok;
  - ❖ postavljanje pitanja angažovanja stanovništva koje je ulagalo u privredne subjekte;
  - ❖ bojazan da kupci mogu biti predstavnici organizovanog kriminala;
  - ❖ strogost ili krutost sistema;

Neki modeli privatizacije

- ❖ **varijante eksterne privatizacije:**
  - ❖ **javna prodaja akcija – potrebno je prethodno izvršiti korporativizaciju preduzeća (vrednost preduzeća izraziti u akcijama) i obezbediti dostup javnosti sl. informacije: bonitet, profitabilnost i poslovna politika. Može se obaviti prodajom na:**
    - ❖ **primarnom (dva ili više krugova –npr. prvo domaćim , a drugom krugu inostranim)**
    - ❖ **sekundarnom tržištu – prodaja emitovanih akcija koje su u posedu države.**
  - ❖ **upis akcija organizuje država ili preko finansijskih posrednika (banke i brokeri), gde se vrednost akcija utvrđuje putem standardnih metoda ili se može koristiti na aukciji;**
  - ❖ **dokapitalizacija – gde se za vrednost uloga povećava vrednost preduzeća i predstavlja dodatno investiranje u preduzeće (nova oprema ili obrtna sredstva) ipredstavlja najpoželjniji vid privatizacije;**

Neki modeli privatizacije

- ❖ prodaja imovine preduzeća:
  - ❖ prodaja dela imovine nekog preduzeća, dok se ostatak preduzeća reorganizuje i postavlja se na rentabilne osnove;
  - ❖ likvidacija postojećeg i formiranje novog preduzeća koje se zatim nudi tržištu celini ili u delovima;
- ❖ prodaja preduzeća neposrednom pogodbom:
  - ❖ najčešće je reč o velikim kompanijama tzv. strateškim investitorima gdje je država posebno zainteresovana;
  - ❖ naročito pogodna za prestruktuiranje loših preduzeća, ali postoje zloupotrebe jer se kupac određuje bez tržišta;
- ❖ Srbija je imala 2001. godine eksterni tip privatizacije, gde se društvena imovina prodavala putem:
  - ❖ tendera – javno nadmetanje koje se sprovodi u pismenoj formi, na osnovu uslova ponuđača, tehničke dokumentacije i bankarske garancije;
  - ❖ aukcija – javna prodaja putem nadmetanja ili licitacije

Neki modeli privatizacije

- ❖ **interna privatizacija – prodaja zaposlenima i menadžerima tako što se deonice prodaju zaposlenima ili ranije zaposlenima sa popustom i na višegodišnju otplatu;**
  - ❖ **prednosti ovog modela: sredstva prodajom ostaju preduzeću pa se obezbeđuje obrtni kapital, socijalno je prihvatljiv za kupce;**
  - ❖ **nedostaci:**
    - ❖ **dilema oko ravnopravnosti kupaca (npr. uspešna ili neuspešna preduzeća);**
    - ❖ **velika kapitalno intenzivna preduzeća imaju najviše kapitala po zaposlenom, ali s druge strane su najveći gubitnici-kupovina ovih preduzeća nije prihvatljiva za kupca kako zbog nemogućnosti otkupa, tako i zbog slabih nadanja u pogledu poslovanja;**
    - ❖ **stanovništvo iz bivših socijal. zemalja nisu u mogućnosti da plate stvarnu cenu (zbog toga ide uz popust i kredit);**
    - ❖ **način formiranja preduzeća u ranijem periodu: nacionalizacija ili izgradnja putem kredita;**
    - ❖ **reprodukuju se samoupravni procesi koji se neefikasni.**

Neki modeli privatizacije

- ❖ **Besplatna podela akcija – zaposlenim u datom preduzeću:**
  - ❖ **prednosti: brzina i lako utvrživanje podele akcija (dužina radnog staža kombinovano sa visinom ličnih dohodaka radnika svakog radnika);**
  - ❖ **nedostatak:**
    - ❖ **nerешeno upravljanje;**
    - ❖ **visok stepen socijalne nepravednosti – imovina nije samo rezultat rada zaposlenih;**
    - ❖ **favorizvanje jedne socijalne grupe i jačanja konflikata.**

Uloga države u tranzicionom procesu

- ❖ uloga države u tranziciji je predmet brojnih sporova – postoje stavovi da se ne prepusti stihiji i plaćanja visoke socijalne cene do onih koji zastupaju mišljenje treba da teče spontano uz eliminaciju državnog paternalizma;
- ❖ važna je uloga pravne države sa kompetentnom i nekorumpiranom vladom oslonjena na naučno-istraživačke institute, stručne služe i sl:
- ❖ s tim u vezi je pojam tranzicijska recesija (Kornai) – kriza prelaska iz jednog društvenog i privrednog sistema u drugi, gde se naglašava uloga vlade da ovaj prelaz ne traje predugo;
- ❖ primer Rusije koja nije prihvatila predloge MMF-a za sprovođenje šok terapije, kada je došlo do pada DP;
- ❖ za privrede u tranziciji postoje dve konkurentne paradigme (obrasca za ugled):
  - ❖ monetaristička – promena ekonomske politike;
  - ❖ socijalno-politička (neoinstucionalistička) – preobražaj društveno-ekonomskih odnosa

Uloga države u tranzicionom procesu

- ❖ najviše se se primenjivali razni monetaristički pristupi, tj. recepti MMF-a:
  - ❖ Poljska –izlazi iz krize 1994. godine i beleži visoke stope rasta;
  - ❖ Rusija dugo nije napravila zaokret, sve do 2000-te godine kada je došlo do povećanja cene nafte, gasa koje Rusija ima u izobilju;
- ❖ ostale postsocijalističke zemlje koriste isti pristup kao i Rusija, gde se naglašava uloga rukovođenja države u ukupnom procesu tranzicije;
- ❖ isto tako ova uloga je važna i kod primene raznih socijalnih programa kao deo procesa tranzicije, odnosno da se ne može prepustiti da proces tranzicije ima spontani samotok;
- ❖ **NEOPHODNA JE AKTIVNA ULOGA DRŽAVE U EKONOMSKOM PROCESU TRANZICIJE;**
- ❖ u tom pogledu potrebno je afirmisati pozitivne, a eliminisati negativne državne uticaje putem afirmacije civilizacijskih tekovina, odnosno iskustava industrijski razvijenih zemalja;

Uloga države u tranzicionom procesu

- ❖ za Srbiju su karakteristične sledeće pojave: neefikasna državna birokratija, politička nestabilnost i visok nivo korupcije;
- ❖ početak tranzicije je karakterističan po niskom nivou razvijenosti tržišnih odnosa, gde se teži da se one formiraju ka zapadnom obrascu (samoregulišući sistem odnosa);
- ❖ formiranje tržište rada je najkompleksniji problem – postoje dva suprotna procesa tokom tranzicije: povećava se efikasnost korišćenja radnih resursa i stvaranje negativnih socijalnih posledica (nezaposlenost).
- ❖ Izgradnja tržišnog sistema zahteva:
  - ❖ strukturu proizvođača (mala, srednja i velika preduzeća);
  - ❖ struktura tržišnih agenata;
  - ❖ organizacija infrastrukture (skladišta, berze, aukcije);
  - ❖ organizacija sistema kreditiranja;
  - ❖ teritorijalno organizovanje tržišta sa izdvajanjem trž. konkretnih proizvoda;
  - ❖ izgradnja informacionog tržišnog sistema;
  - ❖ funkcionisanje novčano-kreditnog sistema;
  - ❖ izgradnja trž. mentaliteta i kulture stanovništva;
  - ❖ zakonska regulacija trž. kriterijuma privreživanja;
  - ❖ preobražaj svojinskih odnosa.

Osnovna načela (principi) ekonomije (i agrarne ekonomije) u procesu tranzicije

- ❖ tretman ekonomije kao nauke o racionalnom ponašanju privrednih subjekata i pojedinaca;
- ❖ podsticaji ekonomskog razvoja su: motivacija, volja, inicijativa društva i pojedinca, podsticaji ponude i tražnje na mikro nivou;
- ❖ novi pristup ekonomiji i agrarnoj ekonomiji podrazumeva reafirmaciju izvornih načela (principa) ekonomije;
- ❖ načela – principi, pravila ponašanja ekonomskih subjekata (individualnih i kolektivnih) u procesu ekonomske delatnosti;

Osnovna načela (principi) ekonomije (i agrarne ekonomije) u procesu tranzicije

- ❖ načela ekonomije (agrarne ekonomije):
  - ❖ pravo privatnog vlasništva i sloboda preduzetništva;
  - ❖ zakonitosti ugovora;
  - ❖ motivacija i konkurencija kao pokretači ek. aktivnosti;
  - ❖ “nevidljiva ruka” tržišta kao regulator privatnih i društvenih interesa;
  - ❖ “vidljiva ruka” države kao podsticajni instrument ekonomije;
  - ❖ faktori rasta proizvodnje i dohotka;
  - ❖ princip minimizacije troškova (troškovna efiksanost);
  - ❖ čvrsta veza između proizvodnje i dohotka;
  - ❖ razlike u dohocima kao izraz razlika u sposobnosti ljudi;
  - ❖ nagrada-kazna kao mehanizam tržišne ekonomije;
  - ❖ globalizacija, integracija i internacionalizacija kao zakonitosti savremene svetske ekonomije;
  - ❖ slobodna razmena (trgovina) kao stimulans ekonomskog progresa;
  - ❖ nepovoljna dejstva protekcionizma;

Osnovna načela (principi) ekonomije (i agrarne ekonomije) u procesu tranzicije

- ❖ nužnost uvažavanja sekundarnih efekata i dugoročnih posledica;
- ❖ efikasno tržište kapitala;
- ❖ monetarna stabilnost;
- ❖ niske poreske stope;
- ❖ pravilo po kome sve ima svoju cenu;
- ❖ anglomeracija proizvodnje i gupisnja u klasterne;
- ❖ vreme kao faktor u ekonomiji;
- ❖ nužnost respektovanja rizika u ekonomiji;
- ❖ nužnost rešavanja ekološkog problema;
- ❖ borba protiv crne ekonomije i korupcije;
- ❖ negovanje poslovne etike;
- ❖ drugačiji pristup ekonomiji.

Pravo privatnog vlasništva i sloboda preduzetništva

- ❖ u razvijenim zemljama privatna svojina je visoko respektovana;
- ❖ u ovim zemljama pojedinac se posmatra kao tržišni i društveni učesnik, sa racionalnim rasuđivanjem (koje je uslovljeno individualnim pravima i slobodom izbora);
- ❖ individualna prava – pravo privatnog vlasništva;
- ❖ pravo na posedovanje je sadržaj privatnog vlasništva i ima četiti elementa:
  - ❖ pravo korišćenja imovine;
  - ❖ pravo sticanja koristi od imovine;
  - ❖ pravo menjanja i oblika imovine;
  - ❖ pravo prenošenja svih ili pojedinih prava na druge (prethodno navedenih), po obostrano dogovorenoj ceni.
- ❖ privatna svojina (akcionirska, zadružna) ima prednosti u ekonomsko-motivacionom smislu jer počiva na interesu;

Pravo privatnog vlasništva i sloboda preduzetništva

- ❖ pravo posedovanja utiče na ekonomsko ponašanje na sledeće načine:
  - ❖ nepovredivost vlasništva – vlasnik ima pravo odluke o raspolaganju sa svojom imovinom i snošenje posledice svog izbora, što utiče na upotrebu kojom se podtiče veća korisnost;
  - ❖ prenosivost vlasništva – vlasnik ima prava prenošenja svoje imovine drugima pod obostrano dogovorenim uslovima, što utiče na pomeranje resursa od manje produktivnih ka produktivnijim vlasnicima;
  - ❖ ustavna garancija vlasništva – odvajanje ekonomskog bogatsva od političke moći.

Pravo privatnog vlasništva i sloboda preduzetništva

- ❖ postoje 4 razloga zašto privatna svojina utiče na ekonomski progres:
  - ❖ vlasništvo stimuliše racionalno upravljanje – smanjenje održavanja svojine utiče na njenu vrednost;
  - ❖ vlasništvo motiviše ljude da ga razvijaju i produktivno koriste – primer bivšeg SSSR gde je sa 1% zemljišnih resursa sa pravom korišćenja za svoje svrhe obezbeđivano oko $\frac{1}{4}$ poljoprivredne proizvodnje;
  - ❖ vlasništvo – podstiče upotrebu u cilju sticanja koristi i za druga lica – npr. za turističke svrhe;
  - ❖ vlasništvo – podstiče racionalan razvoj i očuvanje resursa za budućnost;
- ❖ privatno vlasništvo daje jaku motivaciju da se sačuvaju vredni resursi, i pri povećanju oskudice resursa raste njegova cena;

Pravo privatnog vlasništva i sloboda preduzetništva

- ❖ viša cena oskudnih resursa obezbeđuje proizvođačima, inovatorima, preduzetnicima i inženjerima:
  - ❖ smanjenje direktne upotrebe resursa;
  - ❖ bolje traganje za zamenama;
  - ❖ razvijanje novih metoda pronalazaka i sl:
- ❖ pored privatne svojine, preduzetništvo je važna snaga promena ekonomskog sistema i stvaranja ambijenta tržišne ekonomije;
- ❖ preduzetništvo je redak resurs, jer svega 3-5% populacije imaju predispozicije (preduzetništvo-stanje svesti i načina razmišljanja);
- ❖ U Srbiji se tokom tranzicionig perioda govori o prelazu sa administrativne na preduzetničku ekonomiju;
- ❖ preduzetništvo se zasniva na ekonomskim slobodama

Zakonnost ugovora

- ❖ ugovori-sredstvo pomoću kojeg se omogućava razmena;
- ❖ zakon ugovaranja ima 3 osnovne ekonomske funkcije:
  - ❖ aktuelizuje odnos važećih prava a vlasništva i ekonomskih vrednosti;
  - ❖ podstiče razmenu koja nije simultana (istovremena);
  - ❖ smanjuje troškove razmene;
- ❖ zakon su poželjni:
  - ❖ prisiljava ljude da drže obećanja – od važnosti za sigurnost ekonomskih transakcija;
  - ❖ povećava razmenu – od dobara manjih vrednosti ka dobrima veće vrednosti;
- ❖ potrebno je usaglasiti intenzitet propisa ka optimalnom odvijanju ekonomskih aktivnosti - preterani normativizam (propisi) ih usporava;
- ❖ autoritet države i njen pravni sistem daje značaj ugovoru.

Motivacija i konkurencija

- ❖ motivacija – pobuda pojedinca na zauzimanje određenog stava u odlučivanju ili određene inicijative u izvršavanju konkretnih zadataka;
- ❖ motiv- unutrašnji ljudski podsticaj na činjenje ili nečinjenje;
- ❖ Smit – motivi pokreću ljudsko društvo gde svaki pojedinac teži da ostvari svoje interese i ujedno obezbeđuje opšte dobro društva;
- ❖ motivacija – moćan instrument ekonomskog ponašanja i odlučivanja;
- ❖ motivacija u proizvodnji – određuje produktivnost rada i odnos prema radu;
- ❖ različite motivacije učesnika (kupci i prodavci) na cenovne podsticaje, pri čemu tržišni mehanizam ih dovodi u sklad;
- ❖ interes je značajni motivacioni faktor u ekonomiji;

Motivacija i konkurencija

- ❖ sa druge strane konkurencija usmerava lični interes;
- ❖ konkurencija – proces takmičenja na svim nivoima ekonomije ima pozitivne efekte:
  - ❖ promoviše efikasnu upotrebu resursa – efikasnot;
  - ❖ motiviše preduzeća da razvijaju nove proizvode i jeftinije metode proizvodnje;
  - ❖ stimulisanje troškovne efikasnosti – ostvarivanje nižih troškova po jedinica proizvoda ili usluge;
- ❖ država ima važnu ulogu da ne ograničava konkurenciju inostranih proizvođača, ili prodaju domaćih proizvođača u inostranstvu;

“Nevidljiva ruka” tržišta

- ❖ centralno-planske privrede su dovele do tzv. kontrole cena i nestašica;
- ❖ u praksi se pokazalo “nevidljiva ruka” tržišta preko slobodno formiranih cena u sklad odnos ponude i tražnje;
- ❖ tržišni mehanizam obezbeđuje optimalnu kombinaciju faktora proizvodnje u nejaefikasnijih metoda proizvodnje;
- ❖ “nevidljiva ruka” tržišta radi automatski iza leđa proizvođača;
- ❖ “nevidljiva ruka” tržišta uvodi u ekonomiju red, sklad i raznovrsnost.

“Vidljiva ruka” države

- ❖ savremena ek. teorija napušta teoriju države blagostanja i vraća se konceptu laissez-faire (zastupanje slobodnog tržišta), uz zalaganje ograničene ekonomske funkcije države;
- ❖ u ovom konceptu uloga države je podticajna, a uloga tržišna je primarna;
- ❖ teorijski doprinos Fridman (monetaristi) nasuprot kejnzijanskom modelu, odnosno slobodno formiranje ponude i tražnje nasuprot stimulanju tražnje;
- ❖ prema Fridmanu je Velika kriza 1929. godina posledica činjenja greške države;
- ❖ Rend – mešanje države u privredu=davanje nezaslužениh privilegija jednima na račun drugih, slično shvatanje Druker;
- ❖ postoje dva načina kojima država unaprežuje društvenu saradnju i ekonomsku dobrobit (odnosno prema Bjukenenu: zaštitne i produktivna funkcija države):
  - ❖ obezbeđenje zaštite života, slobode i vlasništva;
  - ❖ obezbeđenje roba specifičnim osobina koji se teže obezbeđuje preko tržišnog mehanizma;

“Vidljiva ruka” države

- ❖ osnovna funkcija države u savremenoj tržišnoj privredi je da “prati igru” i da sprovodi pravila (umesto propisivanja “pravila igre”) – odnosno obezbeđivanje nege miljea;
- ❖ ograničena uloga države označava promene u pravilima igre moraju da budu promišljene i postepene;
- ❖ sektor poljoprivrede – država treba da vodi računa ne sme ostati nezaštićena, ali nesme biti prezaštićena;
- ❖ u tom delu država propisuje visinu zaštitnih cena, visinu državnih komezacija (premija) proizvođačima čije su prodajne cene pod državnom kontrolom, stepen zaštite od inostrane konkurencije, visinu podsticaja za izvoz.

Faktori rasta proizvodnje i dohotka

- ❖ postoje četiri osnovna izvora rasta proizvodnje i dohotka:
  - ❖ poboljšanje stručnosti radne snage (obrazovanje, obuka i iskustvo) – utiče na povećanje ekonomskog rasta usled produktivnijih radnika ;
  - ❖ akumulacije i investicije kapitala – akumulacija (štednja) je važna u ekonomiji, jer njenim investiranjem se utiče na povećanje proizvodnje i na produktivnost radnika;
  - ❖ tehnološki progres – znanje o transformaciji resursa i usluga dovodi do povećanja proizvodnje;
  - ❖ bolja ekonomska organizacija – podstiče ekonomski rast (npr, regulisanje sistema patenata).

Princip minimizacije troškova (troškovna efikasnost)

- ❖ suština principa minimizacije troškova: nastojanje da se smanje troškovi proizvodnje ili prometa ili usluga, uz nastojanje da se ugrozi kvalitet;
- ❖ oblast proizvodnje – proizvodni troškovi (kao stvarni izdaci ili kao svi rashodi koji proizilaze iz poslovanja), pri čemu njihovo smanjenje dovodi ekonomskog progressa;
- ❖ u oblasti prometa – značajni troškovi poslovnih transakcija (transakcioni troškovi) koji otežavaju ekonomiju jer se smanjuje potencijalna dobit od razmene;
- ❖ transakcioni troškovi: troškovi oko nalaženja novih tržišta, vođenje pregovora, veštačke prepreke – licence, kontrole cena, državna regulativa, kvantitativna ograničenja i sl;
- ❖ posrednici u prometu povećavaju obim trgovine i doprinose ekonomskom progressu;
- ❖ cena koštanja (troškovi proizvodnje) je centralna kategorija ekonomije i agrarne ekonomije.

Čvrsta veza između proizvodnje (produktivnosti) i dohotka

- ❖ povećanje dohotka (ND po stanovniku) je moguće povećanjem proizvodnje (produktivnosti);
- ❖ uvođenje nove tehnologije je uslov povećanje proizvodnje;
- ❖ produktivnost rada treba da bude u kerelaciji sa dohocima, jer visina nadnica ulazi u sastav troškova, pri čemu sve zajeno se prilagošava principa tržišta;
- ❖ nije prihvatljivoda nadnice brže rastu od produktivnosti rada, jer se na taj način stvaraju gubici.

Razlike u dohocima kao izraz razlika u sposobnostima ljudi

- ❖ međusobno razlikovanje ljudi prema: proizvodnim i stručnim sposobnostima, preduzimljivošću, preferencijama i sl;
- ❖ ove razlike utiču na visinu dohotka koji pojedinci dobijaju u procesu raspodele;
- ❖ ova veza je uzrok motivacije obrazovanja, obuke i razvijanja talenata;
- ❖ problem jednakosti – Fridman:
  - ❖ jednakost mogućnosti – da niko nije sprečen tužom samovoljom u ostvarivanju vlastitih ciljeva;
  - ❖ jednakost ličnosti – poštovanje prava da se vode različiti životi, i da se pri tom ne nameću tuđe vrednosti sistema;
  - ❖ jednakost ishoda – ovde jednak ishod eliminiše tržišne igre i preuzimanje rizika.

Nagrada-kazna kao mehanizam tržišne ekonomije

- ❖ ovaj sistem je važan regulator ekonomskih aktivnosti;
- ❖ ovaj sistem se manifestuje u obliku ekonomskog profita ili gubitka, ili povećanja ili smanjenja vrednosti resursa;
- ❖ tržište ekonomski neefikasne aktivnosti eliminiše kroz gubitka i bankrotstvo;
- ❖ gubitak – ako vrednost utrošenog resursa premašuje cenu koju su spremni da plate potrošači, dok je nagrada stanje kada potrošači su spremni platiti vrednosti nego što su troškovi resursa;
- ❖ ovaj sistem je važan sa stanovišta makroekonomije – radi usmeravanja investicije u projekte koje stimulišu ekonomski progres;
- ❖ Fridman – slobodno tržište je proces koji očekuje najbolje od svakog učesnika i nagrađuje ga u skladu sa tim, i zahteva stalno testiranje i dokazivanje.

Globalizacija, integracija i internacionalizacija-zakoničnosti savremene svetske ekonomije

- ❖ globalizacija-povezanost, integrisanost i međuzavisnost u svim sferama u svetu;
- ❖ najznačajniji su ekonomski aspekti globalizacije;
- ❖ posledica globalizacije-nema izolovanosti i zatvorenosti, nego postoji otvorenost na svim nivoima kroz stalne promene;
- ❖ usled globalizacije-svet postao kao globalno selo;
- ❖ nasuprot tome-autarkija (samodovoljnost) koje kod razvijenih privreda postoji samo u delimičnom vidu: kod određenog stepena nezavisnosti od uvoza, i predstavlja odgovarajuću samostalnost nacionalne privrede;
- ❖ globalizacija u ekonomskom smislu –povećanje međuzavisnosti tržišta i proizvodnje kroz ekspanziju trgovine dobara i usluga, prekograničnog kretanja kapitala razmeni tehnologije;
- ❖ usled globalizacije izmeštanje proizvodnje na različitim lokacijama u svetu, odnosno usled postavljanja cilja povećanja rentabilnosti dolazi do seobe kapitala;

Globalizacija, integracija i internacionalizacija-zakoničnosti savremene svetske ekonomije

- ❖ integracija je povezivanje ekonomskih funkcija, ek. subjekata ili čitavih makroekonomija u jednu celinu;
- ❖ integracija – svi oblici povezivanja u privredi (od najjednostavnijih oblika do potpunog spajanja proizvodnje i prometa na nacionalnom i svetskom nivou);
- ❖ integracija omogućuje i specijalizaciju proizvodnje u uslov da ne postoje ograničenja bilo kojeg tipa; globalizacija podrazumeva da se odvijaju procesi liberalizacije, harmonizacije, standardizacije i ima za cilj slobodan protok roba, usluga i kapitala u cilju omogućavanja što većeg profita;
- ❖ na globalnom nivou prisutna su 2 trenda:
  - ❖ rastuća ekonomska međuzavisnost;
  - ❖ stvaranje regionalnih grupacija – EU, NAFTA, OPEC;
- ❖ globalizacija je dinamička komponenta svetske privrede.

Slobodna razmena (trgovina) kao stimulan ekonomskog progresa

- ❖ slobodna razmena stimuliše ekonomski progres;
- ❖ osnovni uslov slobodne trgovine je obostrana korist, i postoji 3 osnovna razloga zašto je slobodna trgovina produktivna (u f-ji povećanja bogatstva ljudi):
  - ❖ kanalisanje roba i usluga ka onima koji ih najviše cene;
  - ❖ podsticanje specijalizacije proizvodnje (gde su troškovi najniži – zakon komparativnih prednosti);
  - ❖ masovna proizvodnja (kroz specijalizaciju i podelu rada);
- ❖ specijalizacija – osnov iskorišćavanja razlika u sposobnostima i u stručnosti;
- ❖ trgovinske blokade su ograničenja koje država postavlja zapravo u odnosu na sopstvene građane, ali obezbeđuju političku moć i posebne interese (i idu u korist proizvođača);

Nepovoljna dejstva protekcionalizma

- ❖ protekcionalizam je po svojoj prirodi distorzivan jer narušava razvoj i unapređenje međunarodnih ekonomskih odnosa;
- ❖ domaćim privredama ove mere omogućavaju zaštitu, veća cena što ide na štetu domaćeg potrošača;
- ❖ carine kontingenti, subvencije i sl. donose prihode državi;
- ❖ kontingenti – najbrže sredstvo u zaustavljanju i preusmeravanju negativnog trenda u bilnasu plaćanja, kao sredstvo zaštite domaće privrede od inostrane konkurencije;
- ❖ necarinske trgovinske barijere – subvencije, zdravstveni i bezbedonosni propisi, diskriminatorska poreska politika, trgovinski propisi i sl.- značajne prepreke u međunarodnoj trgovini;
- ❖ subvencije imaju slični efekat kao carine – ali se daju u direktnoj proizvođačima u vidu premija, zaštitnih cena otkupnih cena, nekomercijalni krediti;
- ❖ legitiman protekcionalizam – nerazvijene zemlje da bi zaštitile svoje privredne grane u razvoju u privremenom vremenskom periodu, uz operazan izvor privredne grane;

Nužnost uvažavanja sekundarnih efekata i dugoročnih posledica

- ❖ ovi efekti su značajni i njihove zanemarivanje dovodi do pogrešnih ekonomskih odluka (Srbija i poljoprivreda);
- ❖ primeri ovih efekata su: zaštita prirodne sredine, trgovinska ograničenja koja smanjuju ponudu potrebne tehnologije;
- ❖ ograničavanjem uvoza prave se distorzije na obe strane:
  - ❖ viša cena proizvoda iz domaće proizvodnje, na štetu potrošača;
  - ❖ zemlje izvoznici uskraćivanjem plasmana svojih proizvoda imaju manje sredstava da kupuju naše proizvode;
- ❖ krajnja posledica ovih sekundarnih efekata je preraspodela zaposlenosti (npr. u korist proizvodnje traktora, a na štetu nekih drugih grana);

Efikasno tržište kapitala

- ❖ tržište kapitala-mehanizam koji efikano alocira kapital;
- ❖ tržište kapitala – tržište HOV, tržište nekretnina i tržište zajmovnog kapitala (banke, osiguravajuće kompanije, zajendički fondovi i investicione firme);
- ❖ koordinacija štediša i investitora se sprovodi na tržištu kapitala;
- ❖ tržište kapitala je neophodan uslov privlačenja sredstava i njihovo kanalisanje u projekte koje povećavaju ukupno bogatstvo;
- ❖ državno alociranje kapitala – politička moć je kriterijum za alociranje investicija (kanalisanje investicija koji omogućavaju uvećanje bogatstva pojedinaca ili moćnih grupa);
- ❖ državno alociranje kapitala - putem fiksiranih kamatnih stopa, ili njena kombinacija sa inflatornom monetarnom politikom (kada kamatna stopa postaje negativna tj. manja je od stope inflacije);
- ❖ državno alociranje kapitala – ovakve mere utiču na slabljenje motiva na štednju, i bekstvo kapitala (domaći investitori u inostranstvo, a strani investitori izbegavaju ulaganje), što dovodi do stagnacije ili smanjevanje dohotka;

Monetarna stabilnost

- ❖ smanjenje vrednosti novca utiče na smenjenje razmene, dobiti od specijalizacije, masovne proizvodnje i društvene kooperacije;
- ❖ uzrok monetarne nestabilnosti – monetarna ekspanzija (brz rast ponude novca) i stvaranje inflatornih uslova;
- ❖ visoka stopa inflacije utiče na odluke investitora u pogledu dugoročnih ulaganja;
- ❖ opšti principi za utvrđivanje stabilnog monetarnog režima:
  - ❖ CB mora biti nezavisna od delovanja političkih autoriteta;
  - ❖ CB mora biti odgovorna za održanje stabilnosti cena;

Niske poreske stope

- ❖ **posledice visoke poreske stope – oduzimanje dela dohotka, smanjenje motivacije za rad i produktivno korišćenje resursa;**
- ❖ **marginalna (granična) poreska stopa – veličina dodatnog dohotka koji se odizuma putem oporezivanja;**
- ❖ **marginalna (granična) poreska stopa kada je visoka – smanjuje proizvodnja i dohodak, zato što:**
  - ❖ **dolazi do smanjenja produktivne efikasnosti rada (neefikasno korišćenje rada i kapitala);**
  - ❖ **smanjivanje nivoa i efikasnosti akumulacije kapitala (odvraćanje inostranih ulagača, dok domaći investitori se sele);**
  - ❖ **podsticanje pojedinca da kupuje manje željene robe koja uživa poreske olakšice (umesto za robu koja mu treba);**
- ❖ **visoka poreska stopa – smanjuje produktivne aktivnosti, akumulaciju kapitala i stimuliše rasipničku upotrebu resursa.**

Sve ima svoju cenu-pravilo

- ❖ ovaj princip u ekonomiji ima funkciju da uravnoteži naše želje (neograničene) sa stvarnim mogućnostima (oskudnim);
- ❖ u ovom uravnoteženju postoji više alternativa – važnu ulogu imaju troškovi;
- ❖ ovaj princip važi za robe koje su besplatne, ali plaćanje troškova vrši neko drugi (primer obrazovanja, zdravstva i sl.);
- ❖ ovde radi o tome da država prebacuje troškove sa jednih na druge;
- ❖ ove troškove zapravo plaćaju svi članovi društva;
- ❖ npr. usled neracionalne upotrebe prirodnih resursa došlo je do narušavanja prirodne sredine, danas je uračunavaju troškovi životne sredine (ugrađivanje cene upotrebe prirodnih resursa);

Anglomeracija proizvodnje i grupisanje u klustere

- ❖ klasteri su odgovor (posledica) anglomeracije proizvodnje;
- ❖ anglomeracija proizvodnje je grupisanje pojedinih industrijskih grana na određenim lokacijama;
- ❖ preduzeća se grupišu u klustere (grozd, grupa, jato), tj. prostorno koncentrisanje proizvodnje, a uzrokovana su:
  - ❖ težnjom ka razvoju konkurentnosti među proizvođačima;
  - ❖ geografska koncentracija – i determinisana je transportnim troškovima;
- ❖ klasteri – savremeni oblik organizacije privrede (pogotovo na lokalnom nivou);
- ❖ klaster – (grupa biznisa) koncentracija sličnih biznisa sa aktivnim kanalima za poslovne transakcije, komunikacije i saradnju;
- ❖ svrha poslovanja u klasterima je zajedničko korišćenje infrastrukture, tržište rada i usluga;
- ❖ najviše su se razvili u SAD i Italiji;

Anglomeracija proizvodnje i grupisanje u klustere

- ❖ klasteri pozitivno utiču na:
  - ❖ na ekonomski razvoj i uspeh pojedinih regiona;
  - ❖ značajni su kreiranje izvoznih strategija;
  - ❖ podižu konkurentnost i pozitivno deluju na konkurenciju;
  - ❖ povećanje broja preduzeća u datoj oblasti;
  - ❖ usmeravanje inovacija ka onima koji povećavaju produktivnost;
  - ❖ stimulisanje osnivanja novih poslova;
- ❖ savremeno poslovanje zahteva timski pristup na lokalnom nivou-klaster pristup;
- ❖ poljoprivredni klasteri – proizvodnja, obarda, prerada, pakovanje, prodaja, transport i itd;
- ❖ klasteri – cilj da izvrši objedinjavanje na horizontalnoj i vertikalnoj osnovi različitih subjekata ponude, proizvoda i usluga;

Anglomeracija proizvodnje i grupisanje u klustere

- ❖ koristi od udruživanja u klustere:
  - ❖ povećanje nivoa stručnosti;
  - ❖ ugovaranje radova većeg obima za koje se ne isplati nadmetati u javnom konkursu u pojedinačnim slučajevima;
  - ❖ proizvodnja na veliko moguća je kroz specijalizovanu proizvodnju;
  - ❖ jačanje društvenih i ostalih neformalnih veza;
  - ❖ bolji protok informacija;
  - ❖ razvoj infrastrukture

Anglomeracija proizvodnje i grupisanje u klustere

- ❖ postoje potrebni elementi za uspostavljanje klastera (lista učesnika, inventar zajedničkog kapitala, klaster identitet i registracija, korporativni status, poslovno rukovodstvo, otvoreno članstvo, misija, stretgija, ciljevi, interaktivni web-portal, plan delovanja, specifikacija proizvoda i usluga, definisane aktivnosti...;
- ❖ osim toga, potrebno je:
  - ❖ postojanje sistemskih veza između preduzeća unutar regiona –prvi pokazatelj uspostavljanja klastera;
  - ❖ povećana koncentracija preduzeća iz iste oblasti – drugi kriterijum;
  - ❖ postojanje veza sa naučno-istraživačkim institucijama – treći pokazatelj.

Anglomeracija proizvodnje i grupisanje u klustere

❖ opšti model za uspostavljanje klastera:

1. uspostavljanje infrastrukture: razvojni edukativni centri, promovisanje klastera, stvaranje timova u okviru centara za podršku razvoja klastera, formiranje klastera predstavništva vlade, olakšanje formiranja spoljnih veza (međunarodne saradnje);
2. identifikovanje mogućnosti uspostavljanja klastera unutar regiona: identifikovanje potencijala za uspostavljanje klastera, pravljenje modela i mapi sistematskih veza, procenjivanje naspram drugih regiona i konkurenata);
3. aktivnosti na uspostavljanju klastera: uspostavljanje klaster asocijacije, formalizovati posutejeće komunikacione kanale, razvoj mreže-unapređenje saradnje među preduzećima);
4. obuka specijalizovane radne snage: angažovanje stručnjaka i specijalista, osnivanje klaster centara obuke, formiranje partnerstava između obrazovanih institucija i klastera, podržavanje regionalnih saveza za obuku; povećanje nivoa saradnje između regiona na nacionalnom i internacionalnom nivou);
5. razvoj i primena savremenih tehnologija i podrška preduzetničkim idejama: investiranje u inovaciju i otpočinjanje biznisa, podržanje inkubatore zasnovane na biznisu, podsticanje razvoja poslovnih mreža preduzetnika i razvoja tehnoloških parkova;

Anglomeracija proizvodnje i grupisanje u klustere

6. uspostavljanje organizacione i upravljačke strukture: definisanje organizacione strukture, tkova informacija i upravljačkih mehanizama, prilagođavanje organizacione strukture preduzeća spram klastera, unapređenje upravljačke strukture, unapređenje mehanizma praćenja i merenja procesa u klasteru;
7. unapređenje marketinga i brending regiona: utvrđivanje zahteva udruženja i prilagođavanje klastera tim zahtevima, promovisanje klastera, omogućavanje izgradnju distributivnih kanala za izvoz, stvaranje brenda regiona;
8. usmerevanje razvoja klastera: podsticanje zajedničkih projekata;
9. investiranje u R&D klastera;
10. finansiranje kritične faktore fondacije.

Vreme kao faktor u ekonomiji

- ❖ vreme kao kategorija pokazuje:
  - ❖ razdoblje u kojem se realizuje neka ekonomska odluka;
  - ❖ razdoblje u kojem se ispoljava određena ekonomska pojava;
  - ❖ razdoblje u kojem se obavlja neki privredni proces;
  - ❖ razdoblje u kojem se koristi rezultat određene ek. aktivnosti.
- ❖ ekonomska aktivnost i vreme imaju mnogostuko značenje: s jedne strane sve veća ekonomija radnog vremena (u što kraćem roku što veće rezultate) i s druge strane racionalna upotreba proizvoda rada (što duže raspolaganje ostvarenim rezultatima rada);
- ❖ takon ekonomije vremena je u vezi sa zakonom porasta produktivnosti rada, i opšti zaključak da nema zastoja jer dolazi do gubljenja pozicija;
- ❖ poljoprivreda-vremenski faktori proizvodnje specifičan (klimatski uslovi, sezonost proizvodnje);
- ❖ vreme je neophodan faktor ek. aktivnosti i vodi ka troškovnoj prednosti;
- ❖ neki aspekti vremena u ekonomiji su: vreme obrta kapitala, vreme kao element planiranja, vreme prometa ....

Nužnost respektovanja rizika u ekonomiji

- ❖ rizik je opasnost gubitka imovine u nekom ekonomskom poduhvatu;
- ❖ rizik-potpuno ili delimično neostvarenje cilja i uspeha usled nepredviđenih događaja;
- ❖ rizik – prirodnih uslova, promene na tržištu, loše poslovanje i sl;
- ❖ rizik- kvantitativno: gornja granica pretpostavljenog ili izračunatog ulaganja ispod kojeg je ulaganje za otklanjanje posledica nekorisno;
- ❖ u privrednim poslovima rizik predstavlja stepen opasnosti gubitka imovine zbog promašaja:
  - ❖ rizik u proizvodnji – kvara proizvoda ili mašine, smanjenje kvaliteta, smanjenje proizvodnje usled niza faktora;
  - ❖ rizik u nabavci – gubljenje kvaliteta i kvantiteta tokom nabavke;
  - ❖ rizik zaliha – smanjenje vrednosti zaliha usled kvara, gubljenja u kvalitetu;
  - ❖ ekonomski rizik – sve vrste gubitaka nastale oštećenjima robe ili njihove vrednosti, kao i propušteni dobitak.

Nužnost respektovanja rizika u ekonomiji

- ❖ protiv ovakvih vrsta rizika je važno osiguranje protiv ovakvih nepredviđenih događaja kod odgovarajućih ustanova;
- ❖ ove ustanove-osiguravajuća društva svoje poslovanje temelji na dugoročnom praćenju tih pojava od kojih se pojedinac ili kolektiv osigurava u visini štete koje se u proseku očekuju;
- ❖ po pravilu, nema osiguranja protiv rizika koji proizilazi iz prirode samog poslovanja (da li će doći do realizacije prodaje);
- ❖ u poslovnom svetu rizik je cena uspeha – kada su pogrešne procene onda su gubici cena takvog rizika;
- ❖ konačno, kategoriju rizika je neophodno respektovati u ekonomskim aktivnostima.